

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Julity Agnieszki Madej nt. **Teatralność życia codziennego elit w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII i XVIII wieku.**

Rozprawa doktorska mgr Julity Madej nt. *Teatralność życia codziennego elit w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII i XVIII wieku.* poświęcona została analizie złożonej problematyki teatralności/teatralizacji życia codziennego elit staropolskich na przestrzeni XVII i XVIII w. Temat podjęty przez Doktorantkę jest bez wątpienia bardzo ważny w związku z badaniami historii kultury społeczeństwa Rzeczypospolitej i nie doczekał się jak dotąd tego rodzaju monograficznego ujęcia.

Na wstępie należy podkreślić, że przygotowana przez mgr Julitę Madej rozprawa doktorska to rzetelne studium poświęcone trudnej problematyce z zakresu historii kulturowej Pierwszej Rzeczypospolitej. Co ważne zrealizowane zostało dzięki rozległej kwerendzie źródłowej. Przeprowadzono ją w wybranych polskich zasobach archiwalnych: Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Archiwum Państwowego w Przemyślu, Archiwum Państwowego w Poznaniu, Archiwum Narodowego w Krakowie. Warto podkreślić, że np.: w Archiwum Akt Dawnych skorzystano z siedmiu zespołów archiwalnych: Archiwum Koronnego Warszawskiego, Zbioru Branickich z Suchej, Archiwum Komierowskich, Archiwum Tyzenhauzów, Archiwum Branickich z Białegostoku, Archiwum Królestwa Polskiego, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów. Tak zaplanowane badania można byłoby poszerzyć o kwerendę w zagranicznych zasobach archiwalnych zwłaszcza na Litwie.

Wykorzystane w pracy źródła rękopiśmienne są niezwykle zróżnicowane. Według spisu zamieszczonego w Bibliografii i zawartości samej pracy, składają się na nie: opisy ceremoniałów koronacyjnych, dworskich i dyplomatycznych, rejestry wydatków pogrzebowych, diariusze uroczystości weselnych, inwentarze ruchomości.

W pracy wykorzystano liczne starodruki oraz krytyczne edycje źródłowe w sumie w bibliografii znalazły się 42 publikacje tego typu. Ważne są w tym wypadku relacje/diariusze pogrzebowe i weselne, poezja okolicznościowa, opisy uroczystości publicznych, herbarze, dzieła poświęcone kuchni, przepisy kulinarne, pamiętniki, dzieła historyczne.

Skorzystano także z licznych materiałów ikonograficznych, które zaczerpnięto nie tylko z wydawnictw, ale także co ważne i godne pochwały bezpośrednio z archiwów jak np.: ilustrację pochodzącą z Zespołu Zbioru ikonografii Oddziału IV, Archiwum Główne Akt Dawnych, *L'ingresso solenne in Vienna* [Uroczysty wjazd Michała Kazimierza Radziwiłła do Wiednia] (1680). Jest to o tyle istotne, że podjęta tematyka wymagała wykorzystania zachowanych przedstawień ikonograficznych.

Rozprawa Julity Madej jest obszerna i w całość liczy 427 stron. Składa się ze wstępu, trzech rozdziałów podzielonych na podrozdziały, zakończenia, bibliografii, spisu ilustracji oraz streszczenia w języku angielskim. Zaproponowana struktura jest logiczna i nie budzi żadnych poważnych wątpliwości.

We wstępie zdefiniowane kluczową dla pracy kategorię teatralności obecnej. Zdefiniowane zostały również najważniejsze, dla przeprowadzonej analizy, pojęcia takie jak: życie codzienne i elity społeczne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, określono także ramy czasowe analizowanych zjawisk. Zaprezentowano założenia metodologiczne przyjęte w rozprawie doktorskiej, co pozwala na poznanie uzasadnienia strategii badawczej i najważniejszych tez pracy. Madej silnie podkreśla interdyscyplinarność swojej dystertacji odwołując się do inspiracji antropologicznej (Turner, Goffman) oraz współczesnych badań nad problematyką performatywności. Doktorantka deklaruje chęć udowodnienia: „[...] że elity Rzeczypospolitej XVII i XVIII w., wykorzystując swój prestiż, stanowiły spoiwo całej wspólnoty szlachty Sarmatów, a osiągały to dzięki teatralności (performatywności) obecnej w ich życiu codziennym.” We wstępie opisano także strukturę pracy i scharakteryzowano jej podstawę źródłową oraz uzasadniono sposób przeprowadzenia kwerendy. Opisano także zakres wykorzystanej w pracy literatury. W tym ostatnim elemencie warto byłoby uzupełnić zaproponowaną literaturę o prace m.in. klasyczne Judyty Freylichówny czy ciągle aktualne Hanny Dziechcińskiej, Andrzeja Wyrobisza oraz np.: Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Henryka Suchojada, Doroty Żołądź-Strzelczyk czy choćby Bernardetty Manys¹.

¹ B. Manys, *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733-1763)*, Poznań 2014.

Pierwszy rozdział zatytułowany „Kulisy sarmackiego teatru” podzielony został na trzy podrozdziały. Deklarowanym celem tego rozdziału jest charakterystyka kontekstu społeczno-kulturowego, w jakim funkcjonowały praktyki performatywne analizowane przez Doktorantkę.

Podrozdział pierwszy pt.: „Zaplecze teoretyczno-normatywne” poświęcony został analizie wybranych aspektów aksjologicznych kultury staropolskiej. Wykorzystana została propozycja metodologiczna Urszuli Świdorskiej-Włodarczyk, która podjęła próbę zdefiniowania wzorów osobowych szlachty w XVI i XVII w, przede wszystkim na podstawie ówczesnych zwierciadeł literackich². Wydaje się, że warto byłoby poszerzyć kwerendę literatury i wykorzystać do tej części pracy również inne koncepcje wypracowane współcześnie w historiografii polskiej. Ograniczając się tylko do parenetyki można wskazać np.: pracę Piotra Badyń na temat modelu człowieka w staropolskim piśmiennictwie parenetycznym³. W dalszej części podrozdziału przeanalizowano wzorce osobowe przypisywane mężczyznom i kobietom w kulturze staropolskiej. Podjęto również analizę pojęcia pamięci kulturowej Jana Assmana. W konsekwencji zaproponowano schemat korelacji na linii pamięć – mit – obyczaje teatralne. Przeprowadzono analizę problematyki związanej z funkcjonowaniem mitu sarmackiego i jego wpływu na wydarzenia performatywne w realiach staropolskich. Scharakteryzowana została także inspiracja badawcza zaczerpnięta z koncepcji mitu Rolanda Bartha.

Drugi podrozdział zatytułowany „Zaplecze materialno-behawioralne”. Analizę otwiera refleksja na temat znaczenia idei republikańskiej w kształtowaniu treści ideologicznych ważnych dla sarmatyzmu. Podkreślono jej wpływ nie tylko na sposób myślenia o ustroju państwa ale również kształtowaniu idei wolności rozumianej jako fundament i gwarancję przywilejów szlachty. Majej podkreśla, że: „Specyficzny system polityczny Rzeczypospolitej stanowił jedną z kluczowych przestrzeni kultury sarmackiej, na których budowano tradycję teatru sarmackiego, rzecz jasna, rozumianego w perspektywie performansu społeczno-kulturowego. Mit sarmacki stanowił fundament trwałości tegoż porządku [...]”. Zwraca uwagę na analogie między specyfiką staropolskich wydarzeń performatywnych, a zapośredniczoną z renesansowych Włoch rzymską tradycją antyczną. Dotyczyć ma to m.in. uroczystości publicznych, ale także prywatnych jak np.: funeralnych. Przykładem zapożyczeń może być

² Koncepcje Urszuli Świdorskiej-Włodarczyk pomimo deklarowanych założeń metodologicznych nie zostały poparte wystarczającą analizą badawczą i muszą być uznane za niekoherentne. Z przykrością muszę przychylić się do krytycznych opinii na temat ustaleń zielonogórskiej badaczki, wyrażanych przez prof. Urszulę Augustyniak, ale i innych recenzentów. Oczywiście zaproponowane przez Świdorską-Włodarczyk definicje można uznać za przydatne i jako takie mogą być stosowane przez Doktorantkę. Jej perspektywę warto uzupełnić o publikacje Haliny Popławskiej czy nawet Janusza Tazbira.

³ P. Badyń, Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.), Warszawa 2004.

m.in. postać archimima. Przypomniano również o znaczeniu wykształcenia retorycznego i roli oracji publicznych w codzienności sarmackiej. Odwołano się również do pojęcia luksusu i snobizmu dla wyraźniejszego zarysowania ważnych cech kultury sarmackiej związanych z przenikaniem wzorów oraz eksluzywizmem społecznym szlachty. Przywołano również rejestry wydatków pogrzebowych, jako ślad zaplecza materialnego działań performatywnych, ale i kultury sarmackiej. Następnie przeanalizowany został wpływ orient na kulturę staropolską m.in. wyrażającą się w stroju oraz sferę wzajemnych kontaktów. Nie pominięto również wpływu kultury prawosławnej oraz jej znaczenia dla Rzeczypospolitej, jako składnika charakterystycznej dla kraju przenikania się różnych wpływów i tradycji.

Podrozdział kolejny poświęcony został „zapleczu” duchowemu staropolskich działań performatywnych. Zwrócono uwagę na wpływ reformacji i kontrreformacji na kształtowanie się religijności staropolskiej. Co ważne odwołano się do metodologicznych ustaleń Turnera i dla potrzeb polskich Marka Prejsa. Następnie podniesiona została rola jezuitów w kształtowaniu strategii potrydenckiego Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej. Niestety Doktorantka nie zna niezwykle ważnych dla tej problematyki prac Kazimierza Puchowskiego. Podniesiono także kwestie związane z architekturą sakralną.

Rozdział drugi zatytułowany został „Spektakl” i podzielony na pięć podrozdziałów. Pierwszy z nich nosi tytuł „Choreografia” i sam został podzielony a dalsze dwa podrozdziały 2.1.1 „Makroperspektywa” i 2.1.2. „Mikroperspektywa”. Madej traktuje pojęcie choreografii w sposób otwarty pisząc „Pojęcie choreografii traktuję tu jako rodzaj narzędzia badawczego, dzięki któremu możliwe jest badanie przeszłych relacji społecznych oraz kulturowej roli ciała. Działanie ludzkiego ciała, występujące niekiedy pod terminem „niewerbalnych aktów mowy”. W pierwszym podrozdziale skupia się na wydarzeniach grupowych tj. procesjach, kawalkadach, defiladach, orszaki pogrzebowe itp., które stanowiły grupowe doświadczenie społeczne o wymiarze symbolicznym. Szczególną uwagę poświęciła w tym kontekście uroczystościom pogrzebowym i orszakom dyplomatycznym, oraz tym które towarzyszyły wydarzeniom o charakterze politycznym. W kolejnym podrozdziale Doktorantka skupiła się na perspektywie mikro przez, którą rozumie m.in. stosunek do martwego ciała w czasie pogrzebu. Jego miejsce w ceremonii pogrzebowej w związku z religijnością staropolską. Przeanalizowana została również symbolika gestu w trakcie uroczystości publicznych.

Podrozdział drugi rozdziału drugiego zatytułowany został „Scenariusz”. Doktorantka odwołuje się do założeń teoretycznych zaczerpniętych z koncepcji, które sformułował m.in. John Langshaw Austin oraz ich modyfikacji zaproponowanych przez Agnieszkę Kałucką. Korzysta jednak z ujęć Aleksandra Kiklewicza i Sebastiana Przybyszewskiego klasyfikując

sarmackie wypowiedzi jako akty afektotwórcze. Wyróżnia w tym kontekście w kolejnych podrozdziałach słowo pisane, mówione i nazwy.

W podrozdziale trzecim zatytułowanym "Scenografia" znalazło się siedem podrozdziałów organizujących przeprowadzoną analizę. Kolejno są to: Przestrzeń, Światło, Architektura, Sztuka kulinarna, Sztuki plastyczne, Rekwizyty, Kostium. Tego rodzaju organizację struktury pracy uzasadnia traktowanie wydarzeń performatywnych jako rodzaju przedstawienia. Madej podkreśla, że traktuje "podmioty nie-ludzkie jako pełnoprawnych uczestników i współtwórców kultury, uznać je można za nośniki znaczeń kulturowych zależne od kontekstu ich funkcjonowania w sferze symbolicznej". I tak przestrzeń staje się pretekstem do analizy manifestujących się w niej stosunków hierarchicznych panujących w ówczesnym społeczeństwie. Opisuje role światła i efektów świetlnych np.: fajerwerków w czasie różnych uroczystości publicznych od pogrzebów, przez świętowanie koronacji po wspomnianie ważnych wydarzeń historycznych. W analizie przestrzeni architektonicznej zwraca uwagę na różnice między jej specyfiką w przypadku gdy była sakralna i świecka oraz wpływem tej odmienności na przekaz performatywny. Podejmuje także wątek roli architektury okazjonalnej. Podrozdział na temat sztuki kulinarnej poświęcony został staropolskiej kuchni i jej oprawie jako swoistego symbolicznego uzupełnienia, ale i części sarmackich wydarzeń performatywnych. W podrozdziale poświęconym sztukom plastycznym opisano role dzieł sztuki ale także dekoracji wykonywanych okazjonalnie w kreowaniu wydarzeń performatywnych. W kolejnej części pracy zwrócono uwagę na często pomijane w tego rodzaju analizach rekwizyty organizujące przekaz performatywny m.in. trumien. W ostatnim podrozdziale opisano znaczenie niezwykle ważnego symbolicznie kostiumu korelującego z przekazem performatywnym.

Podrozdział czwarty poświęcony został roli zwierząt, jako istotnych uczestników sarmackiego wydarzenia performatywnego. Doktorantka skoncentrowała się głównie na roli psów i koni w codzienności sarmackich statystów. Wykorzystała m.in. inspirację płynącą z refleksji Ewy Domańskiej.

Podrozdział piąty dotyczy miejsca muzyki w wydarzeniu publicznym traktowanym jako spektakl. W trzech podrozdziałach przeanalizowała znaczenie dźwięków instrumentalnych, wokalnych oraz naturalnych.

Rozdział trzeci nt. „Performatywny charakter sarmackiego teatru, czyli moc sprawcza obyczajów teatralnych” podzielony został na pięć podrozdziałów. W pierwszy zatytułowany „Środowiska nadawców i adresatów” stawia sobie za cel „Uchwycenie performatywności sarmackiego teatru domaga się uznania go za zdarzenie komunikacyjne. Jako inspirację

potraktowałam austinowskie akty mowy, które odniosłam do szerszego kontekstu, wychodzącego poza obszar języka. W niniejszym rozdziale będzie mnie zatem interesował aspekt illokucji, rozumiany jako intencje i cele, przyświecające omówionym w poprzednim rozdziale działaniom związanym z danym performansem sarmackim, a także aspekt perlokucji, który posłuży do określenia skutków, jakie sarmacki performans rzeczywiście odniósł.” Dążąc do realizacji tego celu Doktorantka analizuje nie tylko wybrane przekazy np.: relację z obłóczyn zakonnych czy relację ze ślubu, ale także kontekst kulturowy związany z osobą autorów wybranych tekstów. Muszę dodać, że w podrozdziale nie wykorzystane zostały ważne źródła związane z osobą Jędrzeja Kitowicza, które rzucają nowe światło na jego biografię. Chodzi o jego listy i gazety rękopiśmienne opublikowane w krytycznej edycji źródłowej w 2017 r.⁴ Co więcej edycja zawiera m.in.: dokumenty dotyczące rodziców Kitowicza, co wyjaśnia problem jego pochodzenia społecznego, jego akt chrztu i zgonu.

Kolejny podrozdział zatytułowany został „Sieć wzajemnych zależności w teatrze sarmackim”. Doktoranta odwołuje się do pojęcia klientelizmu oraz koligacji próbując zdefiniować grupę odbiorców w „teatrze sarmackim”, uczestników wydarzeń performatywnych oraz czytelników tekstów stanowiących nośnik związanej z tym zjawiskiem aksjologii. Korzysta przy tym m.in. z refleksji Antoniego Mączaka, Urszuli Augustyniak, Henryka Wisnera. Podsumowując swoją analizę Doktorantka dzieli adresatów sarmackiego performansu na jego uczestników, odbiorców współczesnych temu wydarzeniu oraz poznających je z opisów w późniejszym okresie.

Podrozdział trzeci „Koncept i intencja” poświęcony został intencjom przypisywanym aktom performatywnym. Za Autsinem Doktorantka przekonuje, że intencja jest najważniejszym czynnikiem aktu performatywnego. Aby przeprowadzić swoją analizę sięga do bardzo zróżnicowanej refleksji metodologicznej m.in. myśli Hansa Georga Gadamera, Quentina Skinnera i ponownie Rolanda Bartha. Madej założyła, że o intencjonalności przekazu trzeba wnioskować odwołując się do charakteru źródła i zjawisk kulturowych, których ono dotyczy. Egzemplifikacji stawianych przez Doktorantkę też posłużyły relacje weselne, opisy publicznych wjazdów dygnitarzy Rzeczypospolitej, a także zwyczaje stołowe związane z kuchnią sarmacką.

Podrozdział czwarty “Skutki” zgodnie z tytułem dotyczy oceny skutków aktów preformatywnych. Skutki dzieli na krótkofalowe, bezpośrednie i długofalowe odłożone w czasie. Łączy je nie tylko z oddziaływaniem społecznym, ale co ważne także z rytuałami

⁴ Korespondencja i gazetki rękopiśmienne Jędrzeja Kitowicza z lat 1771-1776, oprac. T. Ciesielski, S. Górzyński, F. Wolański, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2017.

przejścia takimi jak pogrzeb, śluby czystości czy ślub. Wśród skutków długofalowych zwraca uwagę na rolę upamiętnienia.

W podrozdziale piątym pt.: "Kreatywność Sarmatów" Madej stara się odpowiedzieć na pytanie czy można w "kategoriach wyjątkowości" traktować "performatywności życia elit Rzeczypospolitej doby sarmackiej". Aby odpowiedzieć sięga znowu do analizy porównawczej przywołując jako przykład uroczystości weselne Marii Józefy Habsburg i Fryderyka Augusta Wettyna późniejszego Augusta III w Dreźnie w 1719 r. oraz wcześniej podejmowanych wątków tj. np.: obchodów rocznicy wiedeńskiej w epoce stanisławowskiej.

W zakończeniu podsumowano najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonej analizy i zebranych ustaleń źródłowych.

Konieczne jest wspomnienie o elementach wymagających korekty lub uzupełnienia, o których nie pisano wcześniej. Powtarzają się w tekście literówki, zdarzają się błędy interpunkcyjne, podobne potknięcia można znaleźć w przypisach. W przypadku strony językowej pracy należy wspomnieć o konieczności dopracowania stosowanej terminologii i zdarzających się uogólnień sądów oraz ich powtórzeń.

Chciałbym jednak podkreślić, że mimo drobnych uwag krytycznych, dysertacja mgr Julity Madej stanowi przykład pracy napisanej w sposób przemyślany i konsekwentny z wykorzystaniem bardzo dużej wiedzy źródłoznawczej. Jest to praca oryginalna, której ustalenia wypełniają lukę badawczą.

Konkludując chciałbym podkreślić wysoką wartość dysertacji Pani mgr. Julity Madej. Przedstawiona praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w myśl obowiązującej ustawy, w związku z czym stawiam wniosek o dopuszczenie jej do dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Wrocław 25.08.2024 r.

dr hab. Filip Wolański prof. UWr